

BOLALARDA CHOLG'U MUSIQA IJROCHILIGINI RIVOJLANTIRISH

Dospolova Jarqinay Nurqanatovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti San'atshunoslik
fakulteti Musiqa ta'limi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Toshpo'latov Jasur Baxrom o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti San'atshunoslik
fakulteti Musiqa ta'limi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Abdixodirova Go'zal Erali qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Umumiy
pedagogika kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqola umumta'lim maktab ta'limiga cholg'u ijrochiligi fanini kiritilishi va o'quvchilarda ijrochilik malakalarini shakllantirishning ahamiyati haqida.

Kalit so'zlar: cholg'u ijrochiligi, milliy cholg'ular, rekonstruktsiya qilingan, musiqiy meros, sozanda.

ABSTRACT

The article deals with the importance of introducing the subject of instrumental performance into secondary school education and the formation of students' performing skills.

Keywords: instrumental performance, folk instruments, reconstruction, musical heritage, musician instrumentalist.

KIRISH

D. B. Kabalevskiy bolalar cholg'u musiqa ijrochiligi faoliyatiga katta ahamiyat bergan. Xususan, u ta'kidlaganki: "Agar sinfda fortepiano bo'lsa, darslarga to'rt qo'lda ijro qilishni (o'qituvchi bilan ansamblda chlish) kiritish tavsiya etiladi ... Ehtimol, hayotlarida hech qachon fortepiano klavishlariga tegmagan bolalar, ikki

barmog`i bilan faqat o`qituvchi tomonidan berilgan ikkita notani bosib ozmi-ko`pmi to`laqonli musiqa asarini ijro etishda ishtirok etadi. Bu bolalarda katta qiziqish uyg`otadi, musiqaga bo`lgan ishtiyoqni kuchaytiradi va, albatta, ularning musiqiy rivojlanishiga ijobiy ta`sir qiladil

Ammo sinfda fortepiano bo`lmasa-chi? Va agar u mavjud bo`lsa ham, sinfdagi bolalarni ushbu faoliyatga jalb qilishda qiyinchiliklar mavjud - axir, o`qituvchi hammani bir vaqtning o`zida bitta cholg`uga o`tkaza olmaydi. Va maktab darsi sharoitida bu faoliyatga murojaat qilishning shubhasiz afzalliklari bilan, bolalar shunchaki klavishlarga "teginib ko`rish" imkoniyatiga ega bo`lishardi halos.[4]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang`ich elementar cholg`u asboblari ham cholg`u ijrosini o`rganib ko`rish mumkin. Agar maktabda bolalar cholg`u asboblari bo`lsa, ulardan darslarda o`qituvchi bilan ansamblda (shu jumladan to`rt qo`lda ijro sifatida) foydalanishimiz mumkin - qo`shiqni jo`rlikda kuylash, musiqa ostida harakat qilishimiz uchun bu juda ma`qul, chunki bu asboblarni chalish bolalarning musiqiy rivojlanishiga ham hissa qo`shadi, ularning musiqiy va ijrochilik tajribasini boyitadi va darsga o`yin elementini kiritadi. Ammo bolalar asboblari ijroni bu turi bolalarning e`tiborini uzoq vaqt ushlab turishga qodirmi? Hatto K. Orff tomonidan yaratilgan mashhur elementar musiqa cholg`ularida ijro qilish faqat maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan mo`ljallangan. Bugungi kunda kichik maktab yoshdagi o`quvchilarini ham doirachalar, shiqildoqlar, uchburchaklar va barabanlarning shovqini bilan qiziqtirish allaqachon qiyin bo`lib qolgan. Badiiy sifat jihatidan juda shartli bo`lgan natijaga Orff cholg`u asboblari chalishning juda qiyin texnikasi asosida erishish mumkin. Shu bilan birga ularni arzon deb atay olmaysiz. Bu ularni mahalliy maktabda tarqatish imkoniyatini kamaytiradi.[4]

Ko`p qiyinchiliklarni musiqa o`qituvchisining zukkoligi bilan bartaraf etish mumkin. Ammo baribir, barcha maktab o`quvchilarini improvizatsiyalangan usullar asosida cholg`u musiqa ijrochiligi bilan tanishtirish masalasini hal etishda o`qituvchining zukkoligi yetarli emas. Yoki, bu asboblardan tashqari, musiqa darsida boshqalarga murojaat qilish mumkin bo`lgandir? Axir, D. B. Kabalevskiy umumta`lim maktablari uchun musiqa faning dasturini yaratilganiga ham 50 yildan ortiq vaqt o`tdi.

Darhaqiqat, musiqiy cholg`ular insoniyat ma`naviyatini ohanglarda tarannum etuvchi vosita, ya`ni xalq ijodiyoti mahsuli bo`lib, azal -azaldan omma orasida shakllanib, mohir soz ustalari tomonidan yasalib, tobora mukammallashib kelayotgan

mo`jizaviy va ifodaviy asboblardir. Cholg`ularda har bir xalqning milliy g`ururi, an`anasi, qadriyatlari o`z ifodasini topganki, ulardan taraladigan ovoz ham shunga moslashgan. Zamonaviy jarayonda o`tmish an`analariga yangicha qarash, ilg`or rivojlangan texnikadan munosib foydalanish hamda komil insonni tarbiyalash kabi omillarga alohida e`tibor qaratilmoqda. Zero, komil inson tarbiyasida musiqa eng muhim, ya`ni insonlarni ruhiy hamda ma`naviy tarbiyasiga asos bo`la oladigan omil sifatida qaraladi. O`quv-ta`lim jarayonining barcha bosqichlarida bunga e`tibor berilishining sababi ham shunda ekanligi shubhasizdir.[2]

2022/2023 o`quv yilidan boshlab umumiy o`rta ta`lim muassasalarida milliy musiqa cholg`ularidan kamida bittasida kuy ijro etish mahorati o`rgatiladi hamda bu haqda ularning ta`lim to`g`risidagi hujjatiga (shahodatnoma) tegishli qayd kiritiladi.

Bu borada O`zbekiston Respublikasi Prezidentining —Madaniyat va san`at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo`shimcha chora-tadbirlar to`g`risidagi qarori imzolandi.

Qarorga ko`ra, 2022/2023 o`quv yilidan musiqa fani uchun haftasiga belgilangan bir o`quv soati hamda unga qo`shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg`ularida kuy ijro etish amaliy to`garaklari va fakul`tativ darslari o`tkaziladi. Shuningdek, milliy cholg`ulardan kamida bittasida, 2023/2024 o`quv yilidan boshlab esa kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo`lish musiqa fani o`qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi.

Musiqa fani uchun ajratilgan o`quv soatlari doirasida —Hayotimga hamrohdir cholg`ull shiori ostida cholg`u ijrochiligi dars mashg`ulotlari yo`lga qo`yiladi. O`quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida ularning qiziqishlariga ko`ra milliy musiqa cholg`ularida kuy ijro etish mahorati, tasviriy va amaliy san`at, hunarmandchilik yo`nalishlarida amaliy to`garaklar (keyingi o`rinlarda – amaliy to`garaklar) tashkil etiladi.

Musiqa san`ati bo`yicha professional ta`lim hamda oliy ta`lim to`g`risidagi hujjatga ega bo`lgan, kamida 3 ta milliy musiqa cholg`ularida mahorat bilan kuy ijro

eta oladigan mutaxassislarni asosiy ish joyidan bo`sh vaqtida u yerdagi mehnatga haq

to`lash shartlarini saqlab qolgan holda o`rindoshlik asosida umumiy o`rta ta`lim muassasalari musiqa fani o`qituvchisi va musiqa yo`nalishidagi to`garak rahbari lavozimiga to`liq stavkada ishga qabul qilishga ruxsat beriladi;

Bundan tashqari musiqa fani o`qituvchilarini kamida uchta milliy musiqa cholg`ularida kuy ijro etishga o`rgatish xalq ta`limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi doirasida amalga oshiriladi, bunda qayta tayyorlash (malaka oshirish) kurslarida mashg`ulot olib borish uchun madaniyat va san`at sohasi vakillari

shartnoma asosida jalb etiladi.[1]

O`qituvchi faqatgina cholg`uchilk san`atini o`rganayotgan o`quvchi bilan emas, balki tom ma`noda tarbiyalanuvchi bilan ishlayotganini his etishi lozim. Ishga xuddi mana shunday yondashish kerak, zamonaviy fan ta`lim va rivojlanishni ilmiy nuqtai nazardan chuqur va har taraflama o`rganmoqda. Ta`lim va rivojlanish jarayoni

bir - biri bilan uzviy bog`langan. Rivojlanish ta`lim jarayonida amalga oshiriladi.

O`quvchilarning muayyan bilim, ko`nikmalarni o`zlashtirishlarining individual xususiyatlari, ongning qanchalik rivojlanganligi ta`lim jarayoniga ta`sirini o`tkazadi.

Kimning ong va intellekt darajasi rivojlangan bo`lsa, u turli bilim

va ko`nikmalarni oson va tez o`zlashtira oladi. Ta`lim va

rivojlanishning o`zaro bogliqligini e`tirof etish ta`lim jarayonida

rivojlanish o`z - o`zidan amalga oshadi, degani emas. Fan talimining

rivojlanganishiga ijobiy ta`sirini inkor etmaydi. Shunga qaramasdan, ta`lim

ta`siridagi rivojlanish natijasi hamma vaqt ham bir xil bo`lavermaydi. Bunday

natijalar keskin farq qilishi mumkin. Bu erda savol tug`iladi: ta`lim davomida

rivojlanishga qanday manbalar o`z ta`sirini ko`proq o`tkazadi? Bu savolga G.M.

Sipinning «Fortepianoda ijroni o`rganish», («Obucheniye igre na fortepiano»)

kitobidan javob topishimiz mumkin: «Bu erda ta`lim jarayonining mazmuni, shakli

va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega». Yuqorida aytib o`tilgan fikr bevosita

cholg`u ijrochiligi ta`limiga ham tegishli. Hamma gap o`quvchining ijro etish

ko`nikmalarini o`zlashtirishi bilan uning umumiy musiqiy rivojlanishi masalalarining

bog`liqligi cholg`u ijrochiligi fani milliy cholg`ularning kelib chiqish tarixi, milliy soz yasovchi ustalar haqidagi ma`lumotlar va milliy cholg`ularimizni zamonaviy estrada ijrochiligidagi o`rni haqidagi nazariy va amaliy bilimlarni talabalarga zamonaviy ta`lim standartlari talablariga muvofiq o`rgatishdan iborat.[2]

O`zbek mumtoz musiqiy merosi turli cholg`ularga boy va ularning har biri uzoq o`tmish, tarkibiy rivojlanish va texnikaviy takomillashish jarayonidan o`tganligi

bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ijro mezonlariga ko`ra o`zbek xalq cholg`ulari ikki

guruhga bo`linadi. Birinchi guruhga barcha an`anaviy xalq cholg`ulari kiradi.

Ikkinchi guruh XX asr madaniy rivoji bilan bog`liq bo`lib takomillashga, ya`ni qayta ishlangan (rekonstruktsiya qilingan) cholg`ular kiradi.

An`anaviy xalq cholg`ulari tarkibidan joy olgan cholg`u sozlar: tanbur, dutor, sato, rubob, ud, nay, surnay, qo`shnay, karnay, g`ijjak, chang, qonun, doyra, nog`ora.

Xalq ijodiyotida qo`llaniladigan sozlarga changqo`biz, sibizg`i, safoil kiradi.

Qayta ishlangan cholg`ular asboblarga - rubob, g`ijjak, dutor va chang sozlarinig musiqaning soprano, alt, tenor, bas ovozlar mezonlariga ko`ra qayta ishlangan namunalari kiradi.

Karnay, surnay, nog`ora va doyra tarkibidagi damli va urma cholg`ular guruhi qadimdan ijro amaliyotida shakllanib, xalqimizning barcha ommaviy tadbirlarining faol ishtirokchisiga aylangan. An`anaviy cholg`u sozlar ansambllari esa o`z xususiyatlaridan kelib chiqib qo`llanilgan. Ijroda keng ko`lamli va katta ovoz imkoniyatiga ega bo`lish maqsadida barcha cholg`ular yig`indisidan katta cholg`ular ansambli tashkil etilgan. Cholg`u musiqasi ijrochiligi va maqom ijrochilik amaliyoida

esa kichik-kichik guruhlar bo`lib ijro etish ham an`anaga aylangan. Jumladan: har bir

cholg`u doyra jo`rligi bilan ijro etish; tanbur dutor bilan; tanbur,

dutor doyra jo`rligi bilan; tanbur, dutor, g`ijjak doyra jo`rligida

ud, qonun doyra bilan birga va h.k.[3]

Hozirgi davrga kelib o`zbek musiqa ijrochiligini uchta yirik yo`nalishga

ajratish mumkin. Xalq folklor musiqa yo`nalishi, xalq mumtoz musiqa yo`nalishi va kompozitorlik musiqa ijodiyoti yo`nalishi. Xalq folklor yo`nalishida ommaviylik xususiyatga ega bo`lgan, ovoz va texnik jihatlari mos bo`lgan cholg`ulardan ko`proq foydalaniladi. Masalan: rubob, nay, g`ijjak, chang va doyra cholg`u asboblari. Qayd etish joizki xalq folklor musiqa ijrochiligida ijro sharoiti, joyi ham o`ziga xos bo`ladi. Shuning uchun cholg`ular ham tez moslasha oladigan va har qanday sharoitda ijro eta oladiganlik xususiyat kasb etishlari taqozo etiladi. [5]

XULOSA

Har bir xalq o`zining milliy musiqiy merosini sevsa, ajdodlar an`anasini ardoqlasa, uni munosib tarzda o`zlashtirsa va qadriga yetsa, o`zga xalqlar san`atini ham baholay oladi. [7] Zero, bizgacha yetib kelgan musiqiy an`analar avlodlar zanjirining mustahkamligidan dalolatdir. Bu borada xalqimizning ma`naviy boyligi bo`lgan maqomlar, maqom yo`llariga mansub mumtoz musiqa asarlari hozirgacha o`zining badiiy va estetik imkoniyatlarini yuqori darajada saqlab kelayotganligini alohida ta`kidlab o`tish joiz. Ularni o`rganish, tadqiq etish va kelajak avlodlarga yetkazish zamonamizning talab va eshtiyojida bilgan dolzarb masalalardan biridir. Ma`lumki, o`zbek xalqining musiqiy madaniyati milliy cholg`ularga boy bo`lib, tanbur, dutor, g`ijjak, nay, qo`shnay, surnay, chang, qonun, ud, rubob, doira va nog`ora kabi cholg`ular o`zining mukammalligi bilan mohir ijrochilar amaliyotida munosib o`rin topgan. Chunki har bir cholg`u o`zining shakllanish tarixi, ijro imkoniyatlari, betakror, jozibali sadolanishi va muxlislariga ega. Ularning barcha siru—sinoatlarini ilmiy-nazariy tadqiq etish va yosh avlodga yetkazish har bir murabbiyning muqaddas burchidir.

REFERENCES

1. O`zbekiston Prezidenti qarori, Madaniyat va san`at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo`shimcha chora tadbirlar to`g`risida, 02 02 2022 yil, PQ-112 son.
2. SH.Rahimov, A. Lutfullayev- —Cholg`ushunoslik, «Musiqqa» nashriyoti, T., 2010
3. R.Nosirov- —Cholg`u ijrochiligil, O`zDSI, 2008

4. И. М. Красильников- «И. М. Красильников Как развивать детское инструментальное музицирование?», Материалы XIII международной научно-практической конференции, Санкт – Петербург, 2014.

5. Малохат Саиджабборовна Мухитдинова —Педагогика олий мусиқа таълимида бакалаврларни тайёрлашда учраб турадиган муаммолар ва уларнинг ечиш йўллари- "Science and Education" Scientific Journal December 2020 / Volume 1 Special Issue 4.

6. М.С. Мухитдинова - —Ижрочилик санъатида замонавий талқин масалалари- Гармонично развитое поколение-условие стабильного развития Республики Узбекистан. Сборник научно-методических статей, 2019 г., №9, УзНИИПН им. К.Ниязи.

7. Muxitdinova Malohat Saidjabborovna —Bo`lajak musiqa o`qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda klasterli yondashuv masalalari- Ta`lim fidoyilari-Respublika ilmiy-metodik jurnal, 9-сон, ILMIY NASHRLAR MARKAZI.

